

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Rydaholms kyrka

*Rydaholms socken i Värnamo kommun
Jönköpings län*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2004:18

Helene Stalin

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Rydaholms kyrka

*Rydaholms socken i Värnamo kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar: Helene Stalin. Foto även Anna Billing Wetterlundh. Grafisk design: Anders Gutehall.
Tryckning och distribution: Lars-Göran Gustafsson

Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från
Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

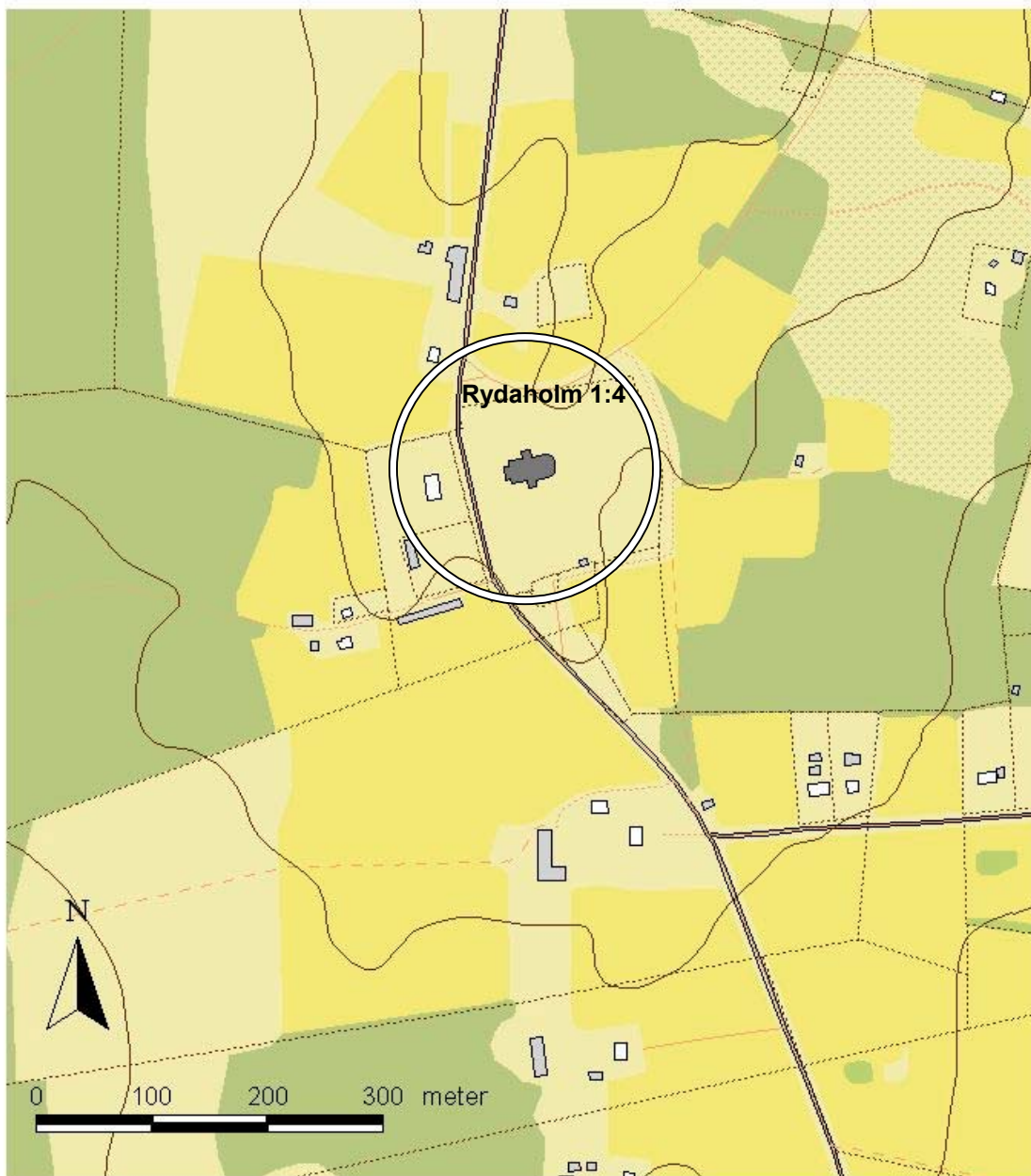
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2004

Innehåll

Ekonomiska kartan	4
Inledning	5
Bakgrund och omfattning	5
Karaktäriseringens syfte	5
Upplägg och rapport	5
Kulturhistorisk bedömning	5
Sammanfattande beskrivning	6
Byggnadshistorik	7
Beskrivning och historik	8
Socknen	8
Kyrkomiljön	8
Kyrkobyggnaden	8
<i>Kyrkans exteriör</i>	9
<i>Kyrkans interiör</i>	9
<i>Kyrkans måleri</i>	9
<i>Kyrkans övriga inventarier</i>	9
Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning	10
Sammanfattning	10
Referenser	11
Tryckta källor	11
Otryckta källor	11

Bilagor

Bilaga 1 Fotografier

Figur 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan 2004.

Inledning

Uppdraget att göra en karaktärisering av Rydaholms kyrka är föranlett av att Rydaholms församling, som ingående i Växjö stift skall tillse att det upprättas en vård- och underhållsplan för respektive kyrka. Arbetet med karaktäriseringen av Rydaholms kyrka har främst bestått i att göra en historisk, arkitektonisk och konstvetenskaplig beskrivning av kyrkan fram till idag. Denna beskrivning skall sedan ligga till grund för vård- och underhållsplanen som upprättas. Arbetet med karaktäriseringen påbörjades under vecka 35 och kunde slutföras vecka 44 2004.

Bakgrund och omfattning

Karaktäriseringen av Rydaholms kyrka har genomförts på uppdrag av b s v arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo. Länsmuseet har i sammanhanget fungerat som en underleverantör. Medel för att upprätta vård- och underhållsplaner kommer från den kyrkoantikvariska ersättningen. Kyrkor som är anlagda före 1939 eller omfattas av Kulturminneslagen är aktuella för vård- och underhållsplaner. Ytterligare villkor som skall infrå är att kyrkobyggnaden ännu är i bruk. Rapporten omfattar en genomgång av kyrkobyggnadens historik, beskrivning av exteriör och interiör samt en redogörelse för kyrkans kulturhistoriska värde. Byggnadsantikvarie Helene Stalin vid Jönköpings läns museum har varit rapportansvarig.

Karaktäriseringens syfte

Karaktäriseringens syfte har varit att genom historiskt material samt en beskrivning av såväl befintlig arkitektur som konstnärlig utsmyckning kunna lyfta fram det kulturhistoriska arv som byggnaden bär på och därmed också synliggöra särskilda kvaliteter som Rydaholms kyrka har. Meningen är att resultaten av karaktäriseringen skall kunna användas som underlag för vård- och underhållsplanen och därigenom i förlängningen som instrument för att kontinuerligt ha med de antikvariska aspekterna vid framtida åtgärder gällande underhåll och eventuella förändringar. Resultaten skall också kunna ingå i länsstyrelsens underlagsmaterial vid beslut i ärenden som rör nämnda kyrkobyggnad.

Uppläggning och rapport

Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivsökningsdel. De aktuella arkiv som har gått igenom har främst varit länsstyrelsens arkiv över ärenden, med kopior från ATA:s arkiv i Stockholm. Vidare har arkiv och klipparkiv på Jönköpings läns museum använts. I rapporten har hembygds litteratur som anknyter till kyrkan också använts.

Arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och omfattar inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkans byggnadshistoria.

Rapporten är upplagd med en inledande kort sammanfattning och en historik med händelser listade i kronologisk följd. Därefter följer en beskrivning av kyrkomiljön och historiken i löpande text, följt av en beskrivning av kyrkans nuvarande utseende. Avslutningsvis finnes en kulturhistorisk värdering och bedömning.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Vid bedömning skall hänsyn tas till varje enskild kyrkas värden men även till värden i förhållande till andra kyrkor i stiftet och i övriga landet. Den kulturhistoriska värderingen och bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda byggnadsdetaljer utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort.

Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karaktäriseringen fattas sedan beslut om vilka åtgärder som är berättigade kyrkoantikvarisk ersättning.

Denna rapport skall finnas tillgänglig på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt hos Rydaholms församling.

Sammanfattande beskrivning

Fastighetsbeteckning: Rydaholm 1:4 Församling: Rydaholm Socken: Rydaholm Kommun: Värnamo Kontrakt: Östbo Stift: Växjö Län: Jönköping
--

Rydaholms församling och socken, ligger i Värnamo kommun i Jönköpings läns södra spets, ett par kilometer från gränsen till Kronobergs län.

Rydaholms kyrka ligger i utkanten av norra Rydaholm och dess närmaste omgivning utgör på så sätt en separat kyrkby. Kyrkan uppfördes i början av 1100-talet. Dessförinnan hade man sedan 1000-talet haft en träkyrka i Rydaholm. Området skiljer sig på flera sätt från andra i länet, då det var kristnat mycket tidigt. Kännetecknande för befintlig kyrka i Rydaholm är att den tidigt fick sådan omsorg, både vad gäller materialens exklusivitet och utformningen av detaljer.

Under 1700-talet uppkom i likhet med flera andra församlingar i länet en situation där befintlig kyrka var för liten och där man ansågs sig tvingade att bygga om kyrkan för att svara upp mot den växande befolkningen. Man beslöt därför att riva delar av kyrkan, såsom kryptan och dåvarande långhuset. De nya delarna av kyrkan kom istället att omfatta ett utvidgat långhus med kor, sakristia och vapenhus. I denna form stod kyrkan klar 1793. Senare förändringar har varit mindre omfattande.

Kyrkotomten i anslutning till Rydaholms kyrka kännetecknas av flera rumsliga bildningar, vilka till dels har åstadkommit med hjälp av grusade gångar och alléer och dels av avskiljande men lågklippta häckar. Gravvårdarna spänner över ett relativt stort tidsperspektiv och det finns i de äldre delarna flera stora familjegravar som omges av smidda och rikt dekorerade järnstaket.

Byggnadshistorik

- 1000-tal Nybyggnad. Rydaholm fick sin första kyrka, vilken var en byggnad i trä. (Informationsblad, Rydaholms kyrka. 2004)
- 1100-tal Äldre kulturhistorisk inventering. Första skriftliga belägg för att Rydaholm hade en egen kyrka. (Informationsblad, Rydaholms kyrka. 2004)
- 1200-tal Brand. Rydaholms kyrka utsattes för omfattande skador i samband med en brand. (Informationsblad, Rydaholms kyrka. 2004)
- 1700-tal Ändring – ombyggnad. Delar av kyrkan revs, såsom kryptan och långhuset, för att ersättas med ett större långhus, sakristia, vapenhus och kor. (Informationsblad, Rydaholms kyrka. 2004)
- 1793 Ändring – ombyggnad. Ombyggnationen av Rydaholms kyrka var klar och kyrkan hade då fått i stort sätt den volym den har idag. (Informationsblad, Rydaholms kyrka. 2004)
- 1849 Arkitekturbunden utsmyckning – måleri, interiör. Fönstret bakom altarkorset utsmyckades med omgivande arkitektur- och draperimålning. (Cinthio, E. 1993)
- 1852 Vård/underhåll – målningsarbete. Kyrkorummet försågs med en mörk färgsättning, bestående av vitt i kombination med en svart kulör. (Cinthio, E. 1993)
- 1859 Fast inredning – orgel. Rydaholms kyrka fick en orgel installerad. Orgel hade tillverkats av J N, E & Söderling. (Cinthio, E. 1993)
- 1865 Fast inredning – altaruppsats. Rydaholms kyrka fick en altaruppsats installerad. Det arkitekturbundna måleriet ersattes nu att utsmyckningar i trä. (Cinthio, E. 1993)
- 1894 Vård/underhåll – takomläggning. Det spånklädda taket ersattes av järnplåt. (Cinthio, E. 1993)
- 1906-1908 Ändring – ombyggnad, interiör. Arbetena omfattade åtgärder i koret. (Cinthio, E. 1993)
- 1913 Teknisk installation – el. Rydaholms kyrka fick en värmeledning och pannrum installerat. (Cinthio, E. 1993)
- 1934-1937 Ändring – ombyggnad. Sakristian i norr fick en ny ingång och nytt fönster. I samband med detta togs en nedgång till pannrummet upp från utsidan. (Cinthio, E. 1993)
- 1953-1954 Ändring – ombyggnad. Rydaholms kyrka genomgick omfattande arbeten. Åtgärdsprogrammet inbegrep bland annat en läktarunderbyggnad. (Cinthio, E. 1993)
- 1960 Altartavlan av Waldemar Lorentzon tillkom. Målningen gestaltar Kristus som öppnar porten till himlen. Målningen kom då att ersätta den tidigare altaruppsatsen. (Cinthio, E. 1993)
- 1975 Fast inredning – orgel. Rydaholms kyrka förses med ett nytt orgelverk av J Kunkel. (Cinthio, E. 1993)
- 1986-1987 Ändring – ombyggnad, interiör. Det södra vapenhuset byggs om för att inrymma handikappstolett och museidel. I samband med nämnda arbeten byggs även en anslutande ramp i huggen sten utanför entrén. (Cinthio, E. 1993)
- 1989 Fast inredning – orgel. En ny kororgel installeras i kyrkan. Orgeln är tillverkad av I Johansson i Långaryd. (Cinthio, E. 1993)

Beskrivning och historik

Socknen

Rydaholms socken ligger i Värnamo kommun södra del och samtidigt i Växjö stifts sydvästra del. Landskapet är till lika delar präglat av uppodlad mark som av skog. Terrängen är böljande och bebyggelsen präglas av mindre jordbruksenheter. Socken ligger i ett gränsland och dess kulturhistoriskt intressanta bebyggelse utgörs främst av äldre mangårdsbyggnader.

Rydaholm som ort är idag kommunens näst största och kännetecknas av en bebyggelse som i huvudsak har vuxit upp kring industrier. Ursprungligen utgjordes bebyggelsen dock av en bystruktur. Rydaholms kyrka ligger nordväst om samhället och utgör tillsammans med prästgård och några privata fastigheter Rydaholms kyrkby.

Kyrkomiljön

Kyrkmiljön kring Rydaholms kyrka utgörs av en senare uppförd ekonomibygnad i kyrkotomtens sydsydöstra hörn samt på andra sidan landsvägen tillhörande prästgård. Kyrkotomten är utökad etappvis och de olika delarna skiljer sig åt avseende planteringar och andra rumsliga inslag. Kännetecknande för kyrkotomten är linjärt uppdragna grusade gångar och alléer upp mot kyrkan. Bland gravvårdarna har man på traditionellt vis skapat avskildhet genom lågklippta häckar. Kyrkotomten inramas av en småländsk stengärdesgård, vilken i de yngre partierna på tomtens östra del endast är synlig utifrån men inifrån kyrkotomten istället representerar en gräsbevuxen vall.

I anslutning till kyrkomuren har trädplanterats, vilka markerar en gräns mellan rummet utanför och därtill ger en fin skuggverkan en bra bit in på kyrkotomten. Gravvårdarna omger kyrkan på samtliga sidor och spänner åldersmässigt över ett brett spektra. Framför kyrkans västtorn finns flera stora familjegravar, varav flera omges av rikt utsmyckade, smidda och svartmålade järnstaket. Dessa representerar betydelsefull och rumsbildande inslag.

Kyrkotomtens ekonomibygnad har placerats innanför porten från söder. Byggnaden uppfördes sannolikt omkring 1940. Den har fått en undanskymd placering och uppvisar en tidstypisk arkitektur, enkel men med väl genomtänkta detaljer. Taket är belagt med bandfalsad plåt, vilken korresponderar med materialvalet på kyrkans tak. Fasaden är slätputsad och avfärgad i en ljus beige ton, vilken tar upp sandstenens färg.

I kyrkomiljön finns en dualitet mellan det traditionella i kyrkorummet och det unika i kyrkans material och den omsorg som har lagts ner i fasadens detaljer. Detta väcker en förväntan hos besökaren och en viss hjälp i upplevelsen och svar på eventuella frågor ges besökaren i de mindre informationstavlorna som finns uppsatta i anslutning till kyrkotomten.

Kyrkobyggnaden

Rydaholm socken är en bygd som tidigt blev kristnad och som enligt uppgifter redan under 1000-talet hade en träkyrka. Nuvarande kyrkobyggnad uppfördes i sin första form i början av 1100-talet. Vid denna tid tillkom de starkt karaktärsskapande utsmyckningarna kring dörrömfattningarna vid kyrkans södra port.

Rydaholms kyrkobyggnad skiljer sig från länets övriga medeltidskyrkor i sten. De uppfördes tillika av sten men vanligtvis av natursten, vars murar sedan putsades och avfärgades med vit kalk. Rydaholms kyrkas torn fick genom de kvaderhuggna stenarna en helt annan omsorg. Stommen och fasadens material blev ett med varandra.

Kyrkans nuvarande plan tillkom till stor del i samband med den ombyggnad som färdigställdes 1793. Då hade man dessförinnan rivit merparten av kyrkorummet samt kryptan. Detta gjordes med anledning av att församlingen hade funnit kyrkan alltför liten och med en ombyggnad ville möta den växande befolkningen.

Kyrkan kom efter ombyggnaden att förutom det ursprungliga tornet med vapenhus omfatta långhus, sakristia, kor och förрум i anslutning till den södra ingången. Senare invändiga ombyggnader i form av en läktarunderbyggnad har tillfört såväl samtalsrum som kapprum och toalett.

Kännetecknande för Rydaholms kyrka är dess dubbeltorn, vilket genom sin unicitet fångar besökarens uppmärksamhet både på håll och vid en närmare anblick. Jämförbara kyrkor i Rydaholms förhållandevis ringa storlek saknas. Dock finns flera likheter med Lunds domskyrka och dess dubbeltorn.

Kyrkans exteriör

Rydaholms kyrka skiljer sig markant från flertalet andra kyrkor i omgivningen, både beträffande val av byggmaterial, bearbetning av detsamma och utsmyckningarnas art. Rydaholms kyrka vilar på en grund av kvaderhuggen granit. Därpå möter i tornet väggar av murad, kvaderhuggen granit och i omfattningar runt fönster och dörrar finns också bearbetad granit. Långhusets, sakristians och korets väggar är också av sten dock ej kvaderhuggen och därför sedan putsad. Putsen har avfärgats i ton med stenen, vilket går igen i den intilliggande ekonomibygnaden. På takfallen till kyrkan ligger idag bandfalsad plåt som är svartmålad. Kyrkobyggnadens mesta särdrag är som tidigare nämnts det dubbla tornet. På dess norra sida finns ett senare tillägg en utanpåliggande skorsten till värmeanläggningen men i övrigt har kyrkobyggnaden kvar den volymmässiga disposition den fick i samband med ombyggnaden 1793.

I samband med att man rev delar av den ursprungliga kyrkan återvann man stenen, vilket innebar att delar av den nya muren har sitt ursprung i det tidiga 1100-talet.

Kyrkans interiör

Interiören i Rydaholms kyrka utgör en stark kontrast till dess exteriör, som trots omfattande en ombyggnad 1793 upplevs vara av tydlig medeltida prägel. Den inre miljö har istället en fast inredning med klassicistiska drag och därtill flera större inventarier från olika tidsepoker.

Väggarna har invändigt putsats och avfärgats med vit kalkfärg. Golvet i kyrkorummet är belagt med lertegel. Den fasta inredningen, såsom kyrkbänkar, altarfattning, predikstol, läktarbröst, orgelfasad samt läktarunderbyggnaden är samtliga målade. Sannolikt har man i val av kulörer utgått från färgfält i altartavlan av Waldemar Lorentzon. Motivet som är en kalkmålning har klara färgfält, vilka på ett tydligt sätt kontrasterar många mörka altartavlor tillkomna under slutet av 1800-talet och under 1900-talets första årtionden.

Färgsättningen är till övervägande ljus beige och snickerier, såsom profilerade listverk och utsmyckande detaljer är markerade med två rosa kulörer i kombination med guld. Läktarunderbyggnadens formspråk skiljer sig delvis från den övriga fasta inredningen då den i sin utformning gör anspråk på att både stå för sin tid 1980-tal och ansluta till inredningen från slutet av 1700-talet.

Kyrkans måleri

I Rydaholms kyrka finns en Waldemar Lorentzons altartavla föreställande Kristus vid porten till himlen. Målningen visar den strålande Kristus och är tekniken är tydligt kubistisk. Samtidigt som motivet är bibliskt och modernt har konstnären tagit upp något mycket lokalt, nämligen Smålands landskapsblomma linnea.

Kyrkans övriga inventarier

Kyrkan har utöver den fasta inredningen en del inventarier som är betydelsefulla för upplevelsen av kyrkorummet. Här bör dopfunten, kyrkstöten liksom nummertavlorna omnämnas. Förrummet i anslutning till den södra ingången har man kommit att använda som ett kombinerat föremålsförråd och enkelt museum. Här har träskulpturer från 1900-talet ställts undan. Den ena utgör ett kors med törnekrona och draperat tyg medan den andra utgörs av en ängel tillsammans med attribut såsom ankare. Den sistnämnda sägs vara en galjonsfigur som aldrig sattes på plats. Sannolikt är arbetena utförda av någon lokalt förankrad bildhuggare.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Rydaholms kyrka uppfördes i sin första form under 1100-talets början. Sin nuvarande volym fick kyrkobyggnaden i samband med en genomgripande ombyggnad, vilken stod klar 1793. Då hade församlingen innan dess beslutat att riva merparten av kyrkan för att genom en nybyggnad kunna inrymma det då kraftigt ökande antalet församlingsbor.

Kyrkobyggnaden utgör genom sitt dubbeltorn ett landmärke för långväga betraktare. Den uppvisar därtill intressanta stenhuggerier i form av utsmyckningar invid den södra ingången. Där kan betraktaren ta del av de mönstermotiv som skapades under en tid när den hedniska mönsterfloran fortfarande fanns med i de bibliska skildringarna. Genom den omsorg och hantverksskicklighet som är nedlagd i byggnadens huggna stenmurar skiljer den från flertalet putsade och vitkalkade kyrkor i trakten. Det är därmed främst i exteriören som Rydaholms kyrka har sina särdrag.

Det är framförallt exteriört som Rydaholms kyrka är kulturhistoriskt intressant. I exteriören har även senare förändringar fått en medeltida prägel. Beträffande den invändiga miljön är denna påverkan inte lika tydlig, eftersom kyrkorummet vid upprepade tillfällen har genomgått ändringar. Dock har kyrkorummets golv belagts med lertegel, vilket materialmässigt tar upp en medeltida känsla. I kontrast till detta utformades den fasta inredningen istället enligt ett mer renodlad klassicistiskt ideal.

Sammanfattning

- Rydaholms kyrka representerar genom sitt dubbla torn ett landmärke, vilket kan ses långväga ifrån, och därmed utgör ett stort kulturhistoriskt värde.
- Förutom det dubbla tornet är det i kyrkans fasad som de tydligaste särdragen finns och tillika detaljer av mycket stort kulturhistoriskt värde. Här bör särskilt nämnas utsmyckningarna kring den södra ingången, vilka är utförda med mycket stor hantverksskicklighet.
- Ovan nämnda utsmyckningar utgör representerar därtill stora kulturhistoriska värden genom sitt motivval, då de tillkom under en tid när den hedniska mönsterfloran fortlevde parallellt med de förhållandevis nyligen introducerade bibliska motiven.
- Interiör är Rydaholms kyrka främst intressant som ett exempel på hur flera tidsepokers ideal åstadkommer ett mycket komplext kyrkorum.

Referenser

Tryckta källor

Cinthio, E. 1993. Kyrkobyggnader 1760-1860. Uppsala.

Otryckta källor

Informationsblad, Rydaholms kyrka. 2004

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA:s arkiv (JLST)

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 195/2004

Beställare: b s v arkitekter och ingenjörer AB

Fastighetsägare: Rydaholms församling, Svenska kyrkan

Rapportansvarig: Helene Stalin

Foto: Helene Stalin

Län: Jönköpings län

Kommun: Värnamo kommun

Socken: Rydaholms socken

Fastighetsbeteckning: Rydaholm 1:4

Belägenhet: Ekonomiska kartans blad 5E4B

Koordinater: X=6324.5300 Y=1406.0300

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv